

MAGDALENA CZACHOROWSKA

Bydgoszcz

**PORÓWNIANIA Z KOMPONENTEM FLORYSTYCZNYM
W TWÓRCZOŚCI BOLESŁAWA PRUSA**

Słowa kluczowe: Bolesław Prus, słownictwo florystyczne, porównania z komponentem roślinnym

Analizując świat roślin w twórczości Bolesława Prusa, nie sposób zignorować jednych z podstawowych środków stylistycznych, jakimi są porównania. Choć te struktury konfrontujące dwa pojęcia czy zjawiska zazwyczaj należą do najczęściej stosowanych i najbardziej ulubionych przez pisarzy konstrukcji semantycznych, to porównania wykorzystujące wyrazy nazywające fragmenty rzeczywistości florystycznej pojawiają się u Prusa dość rzadko. Stosunkowo nieliczna reprezentacja tego typu struktur spowodowana jest choćby faktem, że w całym korpusie tekstów Bolesława Prusa, liczącym 5148 stron, wyszukać

można zaledwie 302 rzeczowniki¹ mieszczące się w interesującym nas polu tematycznym. Dla porównania słownik świata roślin Stefana Żeromskiego zestawiony przez Stanisława Cygana w tomie z cyklu, w którym opracowane zostało tematyczne słownictwo autora *Popiołów*, liczy 1058 wyrazów hasłowych, z czego 796 leksemów to hasła rzeczownikowe².

Obserwacja nawet tak nielicznej reprezentacji tego typu konstrukcji daje możliwość wyróżnienia trzech typów struktur porównawczych występujących w opowiadaniach, nowelach i powieściach Bolesława Prusa w zależności od stopnia skonwencjonalizowania struktury.

Pierwsza, stosunkowo mało liczna grupa porównań skupia formacje proste, sprowadzone do postaci podstawowej lub rozbudowane, ale w minimalnym stopniu, a co najważniejsze, znane, oczywiste na linii płaszczyzny zestawienia,

¹ Do słownictwa roślinnego zaliczone zostały jednostki wyrazowe, które definicyjnie lub kontekstowo (rzecz stosunkowo rzadka) mają funkcję nazywania wybranych elementów świata przyrody. Tak więc materiał językowy tworzą:

1. Nazwy ogólne mające szersze odniesienie niż do roślin: *przyroda, natura*.
2. Nazwy skupisk drzew: *bór, gaj, lasek, leszczyna, sad*;
– nazwy gatunkowe drzew: *akacje, buk, daktyl, sosna, świerk*;
– nazwy części drzew: *gałązka, igły, konar, korzeń, szczyt*.
3. Nazwy ogólne krzewów dziko rosnących i hodowlanych: *chrust, krzaczek, krzak, zarośla*;
– nazwy gatunkowe krzewów: *berberyś, bez, bluszcz, dzika róża, jałowiec*;
– nazwy części krzewów: *badyle, cierni, korzeń, liść, wici*.
4. Nazwy ogólne kwiatów rosnących dziko i hodowlanych: *kwiat, kwiateczek, kwiatek, kwiecie*;
– nazwy gatunkowe: *fiolek, georginie, hiacynt, narcyz, oleander*;
– nazwy części kwiatów: *pączek, pączusie, ziarenko*.
5. Nazwy ogólne roślinności wodnej i terenów podmokłych: *wodorost*;
– nazwy gatunkowe: *czeremcha, lilia wodna, lotos (lotus), niezapominajka, tatarak*.
6. Nazwy ogólne roślin zielnych: *ziele, zielsko, zielenina, zioło, ziółko*;
– rośliny uprawne: *bawełna, bób, chmiel, gryka, lubin*;
– rośliny dziko rosnące – zioła, chwasty: *chaber, dziewanna, kaktus, koniczyzna, podbiał*.
7. Nazwy ogólne roślinności runa leśnego (krzewinki, grzyby): *grzyb*;
– nazwy gatunkowe: *mech, paproć, poziomka, rydz, wrzos*.
8. Nazwy ogólne porostów: *porost*;
– nazwy gatunkowe: *pleśń*.
9. Nazwy ogólne zbóż: *pokos, zasiew*;
– nazwy gatunkowe: *jęczmień, owies, proso, pszenica, żyto*.
10. Nazwy ogólne warzyw: *jarzyna, ogrodowizny, warzywo*;
– nazwy gatunkowe (konkretne): *bób, burak, dynia, fasola, marchew*.
11. Nazwy ogólne owoców: *grono, nasiona, owoc*;
– nazwy gatunkowe: *ananasówki, bery, brzoskwinie, daktyl, glogierówki*.
12. Nazwy form występowania roślin: *bukiecik, bukiet, gąszcz, gęstwina, kępa*;
13. Nazwy miejsc wegetacji roślin dziko rosnących i hodowlanych: *gazon, grzęda, klomb, lan, łąka*.

² *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 9, *Świat roślin*, oprac. S. Cygan, Kraków 2007, s. 26–27.

ponieważ albo często używane choćby w polszczyźnie mówionej, albo łatwe do zweryfikowania przez odwołanie się do osobistych doświadczeń. Są to porównania potoczne, utarte, nieco szablonowe. Do tego typu porównań należą wyrażenia: *lzy jak groch* Widziadła 444³, *włosy białe jak len* Placówka 221, *cicho jakby makiem zasiał* Antek 383; zwroty: *być sztywnym jak drewno* Faraon I 371, *być twardym jak drewno* Placówka 455, *mieć głowę jak dynię* Anielka 183, *mieć głowę łysą jak dynia* Antek 381, *wyrastać z ziemi jak grzyby* (o koloniach niemieckich) Placówka 380, *leżeć jak kłoda* Przygoda Stasia 58, *zaczzerwienić się jak najczzerwiejsza wiśnia* Emancypantki I 194, *być czerwonym jak wiśnia* Ze wspomnień cyklisty 344.

Tego typu porównania, odwołujące się do doświadczenia czytelnika, zestawiające ze sobą dwa elementy rzeczywistości tożsame w jakimś komponencie deskrypcji, nazwane zostały przez Danutę Buttlerową realistyczno-opisującymi⁴.

Druga grupa porównań wpisuje się także w ramy konwencji językowej, ale podlega pewnym modyfikacjom w zakresie członów określanego lub określającego. Zmiany przede wszystkim w zakresie płaszczyzny paraleli podyktowane są albo specyfiką tematyki utworu stworzonego przez pisarza, albo osobistą wrażliwością Prusa, specyfiką obrazowania idiolektalnego.

Modyfikacje związane z tematyką utworu odnajdziemy przede wszystkim w *Faraonie* i *Z legend dawnego Egiptu*. Mają one na celu z jednej strony podkreślenie egzotyki środowiska naturalnego Egiptu, wyjątkowości tamtejszej flory, z drugiej zaś podkreślenie zwyczajności, powszechności tego typu szaty roślinnej na tamtym terenie. Do tego typu struktur można zaliczyć następujące przykłady:

Wzrost twój jest jako wzrost palmy, a lotus zazdrości tobie wdzięku [fragment pieśni]. Faraon I 92;

³ Materiał leksykalny wyekscerpowany został z *Wyboru pism* Bolesława Prusa: I *Nowele*, t. 1–3; II *Powieści*, t. 4–10 (*Anielka*, *Placówka*, *Lalka*, *Emancypantki*, *Faraon*); wybór i opracowanie I. Orlewiczowa, Warszawa 1957, wydanie Państwowy Instytut Wydawniczy, ze wspaniałym wstępem pióra Marii Dąbrowskiej.

⁴ Danuta Buttler zajmowała się analizą porównań w twórczości Stefana Żeromskiego. Oprócz porównań mieszczących się w nurcie realistyczno-opisującym, badaczka wyróżnia jeszcze porównania odwołujące się do obrazowych, malarskich środków stylizujących, które nazywa ekspresywnymi, oraz porównania konkretów do pojęć abstrakcyjnych. D. Buttler, *Porównania w twórczości Stefana Żeromskiego*, w: *Stefan Żeromski. W pięćdziesiąt rocznicę śmierci*, Warszawa 1977, s. 258–275.

Żołnierze twoich pułków jak palmy milczą podczas musztry i nie wychodzą z koszar... Faraon I 166;

– *Ja też nie mówię o niej, tylko o tych Żydach, którzy obsiedli folwark jak papirus moczary.* Faraon I 168;

– *Albo to nie wiesz, panie, że Lykon jest podobny do księcia?... Podobni są jak dwa liście jednej palmy...* Faraon II 38;

– *Od sufitu co chwilę spuszczają się niby dwie nogi pajęczę, straszliwe... Grube jak palmy, kosmate, zakończone hakami...* [wizje dręczące umierającego starego faraona]. Faraon II 130;

Są wreszcie lasy, po których całe miesiące można błądzić między drzewami grubszymi od waszych kolumn w świątyniach, wyższymi od palm... [Hiram opowiada Ramzesowi o odległych krainach na wschód i południe od Babilonu]. Faraon II 210;

– *Sam jesteś, nauczycielu?*

– *Jak palma w pustyni...* [Pentuer do Menesa]. Faraon II 310;

Leżał, jak powalony cedr, wielki faraon na skórze indyjskiego tygrysa... Z legend dawnego Egiptu 185.

... wzniosłbym piramidę, przy której grób Cheopsa wyglądałby jak krzak róży obok dojrzałej palmy. Faraon I 14.

Poszczególne elementy egzotycznej rzeczywistości czytelnik może z łatwością zastąpić innymi, sobie znanymi i w ten sposób odtworzyć sfrageologizowane wyrażenia i zwroty, np. *być sam jak palec* (zamiast *być sam jak palma w pustyni*); *leżeć powalony jak kłoc, kłoda* (zamiast *jak cedr*); *być podobnym jak dwie krople wody* (zamiast *jak dwa liście jednej palmy*). Tego typu modyfikacje frazeologizmów porównawczych występują w twórczości Prusa ze względu na konieczność wykreowania nieznannej polskiemu czytelnikowi rzeczywistości przyrodniczej.

Modyfikacja drugiego typu występuje jako specyfika obrazowania pisarza, a wpisując się w ideologię prądów filozoficznych epoki, w której żył i tworzył Prus, podkreśla odmienność jego myślenia. Uzasadniona przez scjentyzm, determinizm i ewolucjonizm tendencja do szukania podobieństw między prawami rozwojowymi rządzącymi przyrodą a prawami rozwojowymi „organizmów ludzkich – jednostek i społeczeństw”⁵, sprzyjała częstemu stosowaniu w literaturze polskiej epoki pozytywizmu porównań całości społeczeństwa do pojedynczego organizmu ludzkiego. Sprawne funkcjonowanie poszczególnych elementów

⁵ Por. *Literatura polska. Przewodni encyklopedyczny*, Warszawa 1985, t. II, s. 229.

społeczeństwa zapewniało dobrobyt i wzrost całości państwa, tak jak zdrowie wszystkich narządów ciała ludzkiego gwarantuje tężyznę człowieka. Podobną metaforę porównawczą stosuje i Prus, lecz dokonuje wymiany jednego z członów struktury. Społeczeństwo Egiptu w jego interpretacji podobne jest do wielkiego drzewa:

– *Spojrzyj, panie – rzekł monarcha – oto obraz naszego kraju Queneh, Egiptu. Oziris umiłował ten pasek ziemi wśród pustyń, zasypał go roślinnością i zwierzętami, aby mieć z nich pożytek. Potem dobry bóg przyjął na siebie ludzką postać i był pierwszym faraonem. [...] Rozrósł się pan jak potężne drzewo. Konarami jego są wszyscy królowie egipscy, gałęziami – nomarchowie i kapłani, a gałkami – stan rycerski. Faraon I 224;*

I zaprawdę Egipt jest tysiącletnim drzewem, a dynastie gałęziami. W naszych oczach wyrasta dwudziesta pierwsza gałąź, więc z czego się tu smucić?... Z tego, że choć gałęzie upadają, sama roślina żyje?... Faraon II 427.

Drzewo, jako element świata przyrody żywej, stanowiło dla Prusa coś wyjątkowego. Z jednej strony znajdowało się w jego ścisłym centrum, z drugiej tworzyło nieodłączny atrybut krajobrazu. Nie może więc dziwić fakt, że porównanie starożytnej potęgi cywilizacyjnej do rozrośniętego, wielkiego drzewa było dla pisarza czymś oczywistym⁶. O wyjątkowym znaczeniu tego fragmentu rzeczywistości florystycznej będzie jeszcze mowa później.

Ostatnim typem porównań są struktury, które Danuta Buttler nazywa ekspresywnymi. Są to zestawienia odwołujące się do obrazowych, malarskich środków stylizujących. Stanowią one często składową szerszego opisu rzeczywistości lub rozbudowanej metafory. Jako przykład tego typu porównań można przywołać następujące cytaty:

Urodzenie zaś i majątek są przywiązane do pewnych wybranych familij, jak kwiat i owoc pomarańczy do pomarańczowego drzewa. Lalka I 63;

– *Bo widzisz, droga Madziu – rzekła na pożegnanie podsędkowa – młode dziewczę jest jak delikatny kwiatek: lada silniejszy powiew wiatru może ją uszkodzić, a cóż dopiero złe języki... Emancypantki I 392*

Do tej pory nic osobliwego nie zauważyłem w tym lesie, lecz gdy rejent nazwał go „szczególnym”, spostrzegłem na urwistym pagórku sosnę pochyloną w tak dziwny sposób, jakby nam się przypatrywała. Potem zobaczyłem drugą,

⁶ O znaczeniu drzew w twórczości Bolesława Prusa por. Z. Mocarska-Tycowa, *Drzewa i ludzie u Prusa*, w: *Prus i inni. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Ficie*, pod red. J.A. Malik, E. Paczoskiej, Lublin 2003, s. 187–194.

garbatą sosnę obok malej sosenki i zdawało mi się, że jest to babka z wnuczkami. Na lewo od drogi dwie sosny coś sobie szepczą do ucha, a na prawo – znowu jakaś grupa familijna: wysoka sosna – niby mąż, niska a gruba – niby otyła żona, przed nimi mała sosenka – niby dziecko, a za nimi krzak jałowcu – piesek... Ze wspomnień cyklisty 376.

W porównaniach z komponentem florystycznym wykorzystane zostały nazwy ogólne oznaczające skupiska roślin, takie jak np. *zieloność* – ...*płat zieloności albo kępa drzew i krzaków wyglądały jak zablakany podróżny*. Faraon I 15, nazwy ogólne krzewów dziko rosnących i hodowlanych oraz ich nazwy gatunkowe, jak *bluszcz* czy *berberys*, nazwy części krzewów – *badył*, *cierń*, nazwy ogólne i gatunkowe kwiatów rosnących dziko i hodowlanych, np. *fiołek*, *róża* – *Na cudnej twarzy pani Heleny ukazał się rumieniec podobny do listka bladej róży na śniegu*. Lalka II 239. Jak widać z powyższego cytatu, w konstrukcjach porównawczych wykorzystywane były także nazwy części kwiatów. Poza tym odnaleźć można też nazwy ogólne roślinności wodnej i terenów podmokłych – np. *czeremcha*, nazwy ogólne roślin zielnych uprawnych – hodowlanych i dziko rosnących, np. *bób* czy *dynia*. Leksem *dynia* pojawił się na kartach twórczości Bolesława Prusa czterokrotnie, za każdym razem w porównaniach. Są to proste zwroty typu: *mieć głowę jak dynię*, *być wygolonym jak dynia*, *mieć łysą głowę jak dynia*. Podobnie trzy inne wyrazy: *tulipan*, *plewy* i *ziółko* nie nazywają fragmentu realnej rzeczywistości florystycznej, a wystąpiły jedynie w znaczeniu przenośnym, najczęściej właśnie w konstrukcjach porównawczych.

Na szczególną uwagę zasługują nazwy skupisk drzew – *kępa*, *las*, nazwy gatunkowe drzew – np. *akacja*, *dąb* oraz nazwy części drzew – *Tu żyły, sędziwych lat doczekawszy [...] klony z liśćmi podobnymi do kaczaj łapy...* Anielka 25; *Teraz między konarami pokazało się słońce jak w gotyckim oknie...* Lalka II 159. Na szczególną uwagę, ponieważ drzewa zajmują, jak już wspomniałam, wyjątkowe miejsce w świecie roślin w twórczości Bolesława Prusa. O znaczeniu drzew w utworach pisarza pisała Zofia Mocarska-Tycowa⁷. Badaczka zwróciła uwagę na fakt, że ten element przyrody pojawia się przede wszystkim zgodnie z poetyką realistyczną w opisach wiejskiej przyrody, ponieważ jest „zwyczajowym, ale i koniecznym „wyposażeniem” przestrzeni świata przedstawionego”⁸. Wyjątkowa pozycja tego fragmentu rzeczywistości w wyobraźni

⁷ Z. Mocarska-Tycowa, *op.cit.*, s. 187–194.

⁸ *Ibidem*, s. 197.

poetyckiej pisarza przejawia się także choćby w tym, że drzewo występuje jako symbol wzrostu, osi świata, stworzenia, wielkości, królewskość, szlachetności, mądrości, nieśmiertelności⁹ oraz, że leksem ten został przez pisarza wykorzystany 410 razy, co daje mu najwyższą frekwencję wśród słownictwa florystycznego w twórczości Prusa. Analiza porównań potwierdza unikatowy status drzewa w utworach pisarza. Obok samego wyrazu *drzewo* wykorzystane są, co warto jeszcze raz podkreślić, w strukturach porównawczych inne leksemy, nazywające skupiska roślin i części rośliny – *liście*, *gałęzie*, *konary*, *korzenie*. Leksemy te stanowią człon A formacji:

Między czeremchami pochylał się pień wierzby, niby człowiek upadający na ziemię... Ze wspomnień cyklisty 327;

Drzewa zamieniały się przy blasku księżycy w olbrzymów wyciągających ramiona rosochate i pogięte. W walce z życiem 523.

Wyrazy tego typu tworzą człon B porównań:

Czuł tylko, że jest jak wyrwane drzewo, że mu zabrakło ziemi pod nogami, że stracił wszystko, do czego się przywiązał. Echa muzyki 45;

Zrozumiał on, że człowieka czasami porywa burza tęsknoty i niesie go jak liść, który gdyby umiał myśleć, może by i myślał, że wraca na swoje dawne drzewo i że znów do niego przyrośnie. Milkące głosy 7.

Zdarza się także, że leksemy z tego pola semantycznego występują w obu członach struktur:

...akacje z listkami ułożonymi jak zęby gęstego grzebienia i paszczekowatymi kwiatami, które wydają woń słodką, przynęcającą pszczoły. Anielka 25.

Porównania, w których pojawia się wyraz *drzewo*, konotują dodatkowe treści, odwołując się do szerokiej symboliki tej rośliny w kulturze światowej.

Drzewo wykorzystane jest więc jako symbol przemijania, gdy na jesieni traci liście i podlegając zmianom pór roku, jest bliskie śmierci:

Zdawało jej się, że wspomnienie o nieobecny jest jak drzewo w jesieni, z którego opadają liście całymi tabunami i zostaje tylko czarny szkielet. Lalka II 311.

Roślina ta jednak najsilniej łączy się w wyobraźni pisarza z symboliką życia i odradzania się, stałym wzrostem, cyklem wegetacyjnym:

⁹ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 71.

Jak młode drzewo co roku wypuszcza gałązkę, która z biegiem lat staje się konarem i rodzi nowe gałązki, tak z młodej duszy co pewien czas wytryska nowa siła i staje się źródłem mnóstwa uczuć, uzdolnień i czynów. A jak na podciętym konarze usychają kwiaty i liście, tak w chorej duszy gorzknieją uczucia, słabnie energia i myśl rozwija się chaotycznie. Emancypantki IV 328.

Drzewo stało się z jednej strony symbolem siły, potęgi, trwania:
...masy ludu muszą jeść, pić, spać, żenić się i pracować, jak drzewo rośnie bez względu na deszcz i posuchę. Faraon II 428.

Z drugiej zaś kojarzy się z bujnością, obfitością, urodzajem:

Ona nie potrzebowała patrzeć w okienko swego życia, bo miłosierna jej dusza była zasypywana wspomnieniami jak drzewo kwiatem na wiosnę. Sen 204.

Choć zbiór porównań z komponentem florystycznym nie należy do najliczniejszych, to już nawet ta stosunkowo uboga reprezentacja materiałowa pozwala pokazać całą złożoność i bogactwo zagadnienia, wielofunkcyjność tego środka stylistycznego, jego różnorodne zastosowanie, niejednorodność formalną, a przede wszystkim, obok porównań potocznych, wskazać te, które są charakterystyczne dla języka Bolesława Prusa.

COMPARISONS OF THE FLORISTIC COMPONENT IN THE WORK OF BOLESŁAW PRUS

Summary

Keywords: Bolesław Prus, floristic words, comparisons of the floristic component

The set of comparisons of the floristic component is not the largest, but even this relatively poor representation of the material allows you to show the complexity and richness of topics, stylistic versatility of this measure, the variety of applications, formal diversity, and above all, in addition to comparisons indicate colloquial ones are specific to the language of Bolesław Prus.